

XALIQ AZADI

BƏYDƏMİR OCAĞI

(povest)

1-ci hissə

ALİ KİŞİ

Günortaya yaxın idi, bərk səs-küy düşdü. Kəndə erməni gəlib, özü öz xoşuyla! On-on iki il qabaq, 1905-ci il davasına qədər belə xəbərlər adi bir iş idi. Gediş-gəliş hər iki tərəfdən açıq və çox sadə olardı. Amma indi, 1905 davasından az qala on il keçsə də, qonşuların etdiyi xəyanətlər araya keçilməz psixoloji sədd çəkmişdi, etibar yox olmuşdu.

On-on beş nəfər kənd sakini qırx beş-əlli yaş arası bir erməni qabaqlarına qatıb Alı kişinin evinə tərəf gətirirdilər. Alçaqboy, arıq, üzündə qorxu yazılmış erməninin əlləri arxadan kəndirlə bağlı idi. Kəndirin bir ucu isə "Sərçə" ləqəbli Qulu deyilən şəxsin əlindəydi. O, erməniyi söyür, hərdən də təklikləyirdi. Məmməd də bu dəstənin içindəydi. Yaxınlaşdı dədəsinə:

-Özü gəlib kəndə. Səni görmək istədiyini deyib. Öldürmək istəyirdilər, dədə. Bir güclə mane oldum. Özün əncam çək.

Ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Dəstə dayanan tək Sərçə Qulu ilə bir neçəsi düşdülər erməninin üstünə. Alı kişinin zəhmli səsi guruldadı.

-Geri durun!

Hamı dayandı, Sərçə Quludan başqa.

-Niyə dayanırıq, qoysan düşməndən heyfimizi alağ.

Sərçə Qulu gəlmələrdən idi. Orta boylu, dolu bədənli birisiydi. Boyun nahiyəsi yox dərəcəsinde

olduğundan, sanki, kimsə onun başına bərk qapaz yapışdırmış, başı az qala girmişdi çiyinlərinin ortasına. Qonşu kənddən olan bir qızla evlənərək yerlilərlə qohumlaşmış və orada da qalmışdı. Əl tutmaq, xeyir verməklə arası yox idi. Xeyirdə-şərdə onu yalnız süfrə arxasında görmək olardı. Hərdən molallıq da edirdi. Son zamanlar çalışırdı özünü bölgənin ağsaqqallarından biri kimi qələmə versin.

Alı kişi Sərçə Qulunu tər-tər süzüb dilləndi:

-Heyfi düşməndən vuruşmaq məqamında alarlar. Əli bağını döymək, öldürmək cəsarət tələb etmir. Nəsə, dava günləri səni heç görmək olmurdu!

-Sən neçəsini öldürmüşsən, mən bilmirəm. - Sərçə Qulu üzünü qohumlarına tutdu. - Vurun kafir köpək oğlunu!

Bayaqdan sakit dayanan Alı kişi daha dözə bilmədi. Tüfəngi götürüb ayağa durdu. Sərçə Qulunun qabağını kəsdi. Onun zəhmli baxışlarından Sərçə Qulu və adamları dayandılar.

-Geri durun, deyirəm sizə!

Erməniyə yaxınlaşdı:

-Kimsən, dil bilirsənmi?

Erməni Başkəndin əksər əhalisi tək, Azərbaycan dilini yaxşı bilirdi.

Çökdü diz üstə. Hıçqıra-hıçqıra ağlayırdı.

-Bəy, sana panax getirmişəm. Oğlumu axtarıram.

-Oğlunun burada nə işi var?

-Sizin Dikdaş dediyiniz yerdən heyvanları qaytarmış. Orada da yoxa çıxıb. Bəy, nəyim var sizə verim, amandır, uşağı qaytarmağa kömək et! Səni

deyib gəlmişəm!

-Nə vaxt yoxa çıxıb, bəlkə quldurluq edir oğlun?

-Sana ğurban olum, bəy, heç on beş yaşı yoxdu, dünən axşam yox olub.

Alı kişi üzünü Məmmədə tutdu:

-Bir xəbər bilmirsən ki?

-Bizimkilərdən heç kimin xəbəri yoxdur.

-Biz tərəflərdə sənin uşağın yoxdur, bədbəxt insan. Get, axtar başqa yerdə.

Sərçə Qulu yenə irəli durdu.

-Buraxan deyilik kafiri!

Alı kişi göz gəzdirdi ətrafa. Silahlı bəydemirlilər dayanıb Dədənin əmrini gözləyirdilər.

-Düşmən də olsa, Bəydemirə pənah gətirənə zaval yoxdur! Bu insan sağ-salamat qayıdacaq kəndinə.

Üzünü tutdu Məmmədə:

-Ötürün Dikdaşdan o üzə, heç kim toxunmasın ha!

Məmməd işarə verdi, bəydemirlilər ermənini aldılar dövrəyə. Kəndiri açdılar, verdilər Sərçə Qulunun özünə.

-Kişiyik, papaq qoyuruq. Düşmən öldürmək fikriniz var, dəstə olun, mən də sizinlə. Günü bu gün hücum edək. Getməsəm, qabaqda ixtiyarımı verirəm sizə.

Ermənini ötürmək üçün çıxdılar kənddən. Günüortadan bir az keçmiş Məmmədgil ermənini ötürüb qayıtdılar.

2-ci hissə

QARAGÖZ

Məmməd həmişə sübh qaranlığı çəkilməmiş oyanmağa adət etsə də, bu gün bir az da tez oyanmışdı. Kənd hələ qaranlıq içində idi. Heç bir bacadan işıq əlaməti görünmürdü.

Hündürdən əsnəyib göyə baxdı. Ulduzlar gizlənmişdi. Arvadını səslədi. Qızxanım evə bitişik "ambar" deyilən yerdən, əlində iki zənbil çıxdı.

-Anası ölmüşə bir az pay düzəltmişəm, apar. İki həftə xəstə yatandır, yəqin heç nəyi yoxdur.

Qızları Səlmi başqa kənddə yaşayırdı, ərde idi. Bir həftə qabaq, əri gəlmişdi. Səlminin xəstə olduğunu o, demişdi. Məmməd baş çəkməyə gədirdi. İyirmi-iyirmi iki kilometr yoldu. Atla, inşallah, günüortadan xeyli qabaq orada olmalıdır.

Soyuq və ciskinli hava idi. Əsas yol uzaq və do-

lama olduğu üçün, bu yoldan çıxdı. Yolunu başqa cığırda davam etmək üçün hündür təpəyə qalxaraq, Məmməd atı dəhmərlədi. Bu cığır yüksək dağların qoynu ilə gedir, xeyli sonra enirdi ətəklərə. Nadir hallarda yolçusu olan cığır, həm də qalın meşələrdən keçərək gündoğana tərəf uzanırdı Dələ Qayası deyilən yerdə at finxırıb dayandı. Qabaqda nəşə kollara dəyərək, şaqqıltı ilə yolu keçdi. Məmməd hər ehtimala qarşı tufəngi əlinə götürdü. Bir az gözlədi. sakitlik idi. Atı dəhmərlədi, yola davam etdi.

Ermənilərlə açıq dava çoxdan qurtarsa da, bu yolla gedənlər tufəngli olardılar hər vaxt. Yol ermənilərin yaxınlığından keçirdi. Etibar etmək olmazdı. Son iki ayda üç dəfə atışma baş vermişdi. Sonuncu dəfə isə, yol kəsmək istəyəndə, bizimkilər iki qulduru güllələmişdirlər. Bizim tərəf də iki itgi vermişdi.

Əsasən, Malakanların yaşadığı Saratovka kəndinə çatdı. Artıq hava tam işıqlaşmış, camaat öz işində, gücündə görünürdü. Kənd böyük və gözəl məskən idi. Əsas əhalisi rusdilli olsa da, hamı azərbaycanca bilir, təmiz danışırdılar. Artıq, qonşu kənd, Səlmi yaşayan kənd görünürdü. Atı saxladı, düşdü

atdan. Atı göy ota buraxdı. Kəndə girməmiş bir qəlyan çəkməliydi. Rahat qəlyanı çəkib qurtardı. Atın yüyənini keçirdib, cilovu əlinə alaraq girdi kəndə. Qızıgilin evi qırağa yaxın yerləşirdi. Evə yaxınlaşanda, Səlminin əlində səhəng suya getdiyini gördü. Qızını səslədi. Birinci uşaqlar gördülər, babalarının üstünə qaçdılar. Görüşdülər, öpüşdülər. Bir yerdə evə qayıtdılar. Məlum oldu ki, hər şey yaxşıdır, xəstəlik keçib, gedib.

Məmməd kişi, qızın "ay dədə, bircə gecə qal", deməyinə baxmayaraq qayıtmağa hazırlaşdı.

-Bala, anan naxoşdu. İşimiz də ki çoxdu. Məni ləngitmə. Sonra gələrik ananla.

Çörək yeyib, çay içib bir-iki saat dincini alaraq, qalxdı ayağa. Vidalaşdı mindi ata, düşdü yola.

Axşam üstü idi. Malakanların kəndini keçən kimi, at üzünü döndərdi sağ tərəf dağ yoluna. At bu yolu yaxşı tanıyırdı, çox getmişdi bu yolla. Məmməd razı halda atın yalmanını sıgalladı.

Yolun üçdən birini gəlmişdi. Saratovka arxada qalmışdı, Sağda, bir az aralı üzbəüz dağın döşündə Göyəbaxan kəndi görünürdü. Sol tərəfdə isə, dağın ətəyində ermənilər yaşayan Başkənd görünürdü. Ərazi azərbaycanlılara məxsus olsa da, çar hökuməti məlum siyasət yeridərək buraya erməniləri köçürmüşdü..

At nədənsə fıxırır qulaqlarını şəkldi. Məmməd tufəngi qaldırır ətrafı dinlədi. Sol tərəfdə yolun altındakı dərədən axan suyun şırıltısı aydınca eşidilirdi. Burada dərənin o üzündəki tərələr ağz-ağıza gəlib daralırdı. Yol burulub çayın içindən keçir və sonra düzənliyə çıxırdı. Bura yolun ən təhlükəli hissəsiydi. Bir müddət sakit dayanıb ətrafa göz gəzdirdi. At sakitləşmişdi. Deyəsən, hər şey qaydasında idi. Ehtiyatla, bir əli tətikdə yolu nəzarət altında saxlayaraq, atı mahmızladı. Cığır, artıq düzənliyə çıxmışdı. Arxayın keçdi düzənliyi. Başkənd qaldı arxada.

Qabaq meşəli dik tərək idi. Tərənin ətəyində cığır haçalanır, bir yol dönür sağa - Göyəbaxan kəndinə. Birisi isə sıx palıd meşəsini kəsərək yuxarı qalxır, dağların döşü ilə Bəydəmir kəndinə üz tutur. Düz cığır haçalanan yerdə, sıx ağaclar əhatəsində gözəl dadlı suyu olan, həzin şırıltısı ilə yolçuları səsləyən Yarpızlı bulağı var idi. Məmməd atı saxladı, düşdü. Atın yüyənini boşaltdı. At azadlıq aldığı başa düşərək həvəslə göy otlara "hücuma" keçdi. Məmməd bir az su içdi. Hansı yolla bu meşəyə, bu göy otlağa, bu bulağın yanına gəlib düşməyi bilməyən dördbucaq şəkilli Göy daşın üz-

tündə oturdu. Bir qəlyan düzəltdi. Yandırmaq istəyirdi ki, at hündürdən fıxırdı. Məmmədin yadına düşdü ki, tufəngi qoyub atın belində. Üzünü çevirdi, ata tərəf getmək istədi. Deyəsən, gecikmişdi. Atla Məmmədin arasında bir nəfər tufəngli dayanmışdı. İyirmi-iyirmi beş addımlıqda isə daha bir nəfər yaxınlaşdı...

* * *

Günortadan çoxdan ötmüşdü. Səmada bir dənə bulud olmasa da nə günəş vardı, nə də günəşdən bir nişanə. İşıqlı bir gün olsa da sanki gözəgörünməz örtük hər şeyin üstünü örtmüş, zərif alaqranlıq ətrafı qaralıq bürümüşdü. Adətən, bərk tufan-yağış qabağı belə olurdu.

Daxmanın arxa tərəfində it özünü yeyib-tökürdü. Dartınır, hürürdü. Qızxanım bir neçə dəfə yaxınlaşıb baxdı.

-Nə istəyirsən? Bəsdi, nə qədər hürmək olar?

Nə vaxt ki, Qızxanım yaxınlaşdı, it hürməyi dayandırır. Yerə sinir, quyruğunu astaca yerə döyürdü. Ara bir astaca mırıldayır, gözlərini dikirdi Qızxanıma. Elə ki, Qızxanım dönüb gedirdi, it yenə başlayırdı hündürdən hürməyə, dartınmağa.

-Bala, ay Abdulla, İtə nəyə olub. Gəl, bəlkə, sən sakitləşdirəsən. Baş-beynim ağrıyır.

Abdulla bir neçə dəfə tərəkədi, gah sıgalladı, gah da mülayim səslə danışdı. Xeyri olmadı. İt sakitləşmək bilmirdi.

-Bala, günortadan bu it belə olub.

-Qoy hürsün. Yorular, sakitləşər.

Aralanıb, getdilər hərə öz işinə. İt qaldı hürməyində. Aradan bir az keçmişdi. Qızxanımın birdən yadına it düşdü. Sakitlik idi, "axır ki, yoruldu, sakitləşdi", deyə düşündü. Yalnız, axşama yaxın, yemək aparanda gördü ki, Qaragöz yoxdur. Kəndiri çeynəyib qırmış, aradan çıxmışdı.

* * *

Məmməd aralıda olan şəxsini atı tutmaq istədiyini görüb qışqırdı:

-Kimsən, yaxın getmə ata!

Yaxındakı yekəpər yad dildə nəyə deyərək əlindəki tufəngə işarə etdi. Məmməd başa düşdü ki, yekəpər ona yerində durmağı əmr edir. İkinci nəfər tufəngsiz idi. Atı tutmağa çalışsa da, at fırlanır, özünü tutdurmağa qoymurdu.

Tufəngli, hündür boyluydu, sarı, piyli sifəti, piyli boynu var idi. Bədəndə canlı görünsə də, Məmməd gücünə arxayın idi. Amma, onun tufəngli olmağı vəziyyəti çətinləşdirirdi. İkicə addım! Bi iki

addımı atmaq olsaydı, əli çatsa idi, düşmənin heç olmasa birinin işi bitəcəkdi. Birdən, Məmməd hündürdən şaqqanaq çəkərək elə güldü ki, səsi dünyaya yayıldı. (Məmməd güləndə həmişə sinə dolu gülərdi və onun gülüşünü kəndin o biri başında seçib tanımaq olardı). Burada isə, Məmməd qəh-qəhə çəkərək, əlini at tərəfə uzatdı. Sanki, qəfil nə isə gülməli bir şey gördü. Belə bir hərəkəti gözləməyən tufəngli bir anlığa başını çevirdi Məmməd göstərən tərəfə. Və başa düşdü səhvini! Geri atıldı və dərhal da tufəngi hərlədi. Barmağı tətüyə çatana qədər Məmməd pələng cəldliyi ilə irəli atıldı.

Tufəngdən tutub, lüləni yuxarı qaldırdı. Onlar süpürləşməyə başladılar. Məmməd sağ əli ilə tufəngi yuxarı saxlayıb, sol əli ilə düşməne bir yumruq atdı. Yumruq quldurun çənəsinə ilişsə də özünü itirmədi, var gücü ilə müqavimət göstərir, iki əllə yapışib silahı əldən verməməyə çalışırdı. Gücdə, deyəsən, bu geri qalmırdı. Məmməd qəfil düşməni özünə tərəf çəkdi. Var gücü ilə tufəngi fırlayıb, qoparmağa çalışdı. Tufəngi qopara bilməsə də, rəqibi büdrədərək yerə yıxdı. Amma, ikincisi özünü çatdırmışdı. Yıxılan düşmən yenə sıçrayıb qalxdı. Məmməd, ikinci quldurun arxadan gəldiyini unutmasa da, çevrilə bilməzdi. Çıxış yolu yox idi. Birinci tufənglini lazım idi zərərsizləşdirmək.

Düşmən bir neçə yumruq yesə də, ölüm-dirim söhbəti getdiyini başa düşür, tufəngi buraxmır, üstəlik çalışırdı yönəlsin Məmməd tərəfə.

Arxadakı düşmən atılıb mindi Məmmədin belinə. Bir əlini doladı Məmmədin boynu-boğazına, başladı sıxmağa. O biri əli ilə vururdu Məmmədin başına. İş pis qurtara bilirdi. Məmmədin iki əli də boş olsaydı, bunların öhdəsindən asanlıqla gələrdi. Bircə çıxış yolu lülədəki gülləni atmaq, tufəng təhlükəsini məhv etmək idi. Başa dəyən zərbələrin sayı isə artırdı. O, gah Məmmədi yumruqlayır, gah da gözlərini tutur, barmaqları ilə göz nahiyəsini bərk güc ilə basırdı. Tufəngli arxadakından güclü idi. Burnundan bərk qan tökülsə də, Məmmədi yıxmağa çalışır, aradabir isə təpik atırdı.

Məmmədin vəziyyəti get-gedə çox çətinləşirdi, gözləri bərk ağrımağa başlamışdı.

Sol gözü heç nə seçmirdi. Ümidin itirməsə də, vəziyyətin acınacaqlı olduğunu dərk edirdi.

Birdən arxadan it səsi gəldi. Şiddətli çəkişmə, ölüm-dirim davası getsə də, artan it hürüşməsi Məmmədin qulağından yayınmadı. Və Məmməd tanıdı it səsini! Gələn QARAGÖZ idi.

Məmməd güclü təkən hiss etdi. Həmin dəqiqə,

Məmmədin belindəki qışqırıqla yıxıldı yerə. Məmməd tufənglini özünə tərəf çəkdi. Sağ əlini boşaldaraq, bütün gücünü yumruğuna toplayaraq ilişdirədi düşmənin sol gözü qarışıq alına, həmin anda güllə səsi eşidildi. Güllə Məmmədin qulağını yalayıb keçdi. Kəsif barıt qoxusu burununa doldu. Məmməd ayağını düşmənin qarına dayayıb, tufəngi geri çəkdi. Tufəng çıxdı düşmənin əlindən. Həmin dəqiqə, tufəngin qundağı endi quldurun başına.

Bütün bunlar elə kiçik vaxt ərzində baş verdi ki, ikinci - arıq, uzunduraz düşmən barədə Məmmədin düşünməyə indi vaxtı oldu. Amma, heç düşünməkdə lazım deyildi. O, ağzı üstə uzanmış, və boynu al-qan içində idi...

* * *

Hadisə yerindən aralanmışdılar. Qaş qaralırdı. Məmməd qəhərlənmişdi. Qaragözün başa düşən, sahibinə qulaq asan olduğunu bilsə də, indi çox təsirlənmişdi. Dodaqaltı yalnız "Qaragöz, mənim etibarlı Qaragözüm!"- deyə bilirdi. Məmmədin xəyalı bir anlığa getdi uzağa, 7 il arxaya...

...Qonşu Göyəlli kəndindən gəlirdi. Kəndə az qalmış uzaqdan Axıncının gurultusunu eşitdi. Demək, yenə yuxarılara bərk yağmışdı. Çay coşub daşmış, yatağından çıxaraq, dünyanı ağzına almışdı. Gözləməli olacaq. Başqa yol yoxdur. Köpüklü sahilə çatdı. Düşdü atdan. Axıncı daşanda dağlarda sürəti elə çoxalır ki, əlinə nə keçsə süpürüb aparırdı. Burada düzənlik olduğu üçün, çayın sürəti xeyli azalır, geniş məsafəyə yayılaraq, sanki, dayanırdı.

Hər il yüzlərlə mal-heyvan, ev əşyaları, bəzən isə insanlar keçirdi çayın qəzəbinə. Yenə eləydi. Boğulmuş iki balaca, ölü buzov boğazlarında hörük keçdilər. O biri sahilə bir ölmüş eşşək düşmüşdü. Birdən, qabaqda bir it göründü. İt boğulmamışdı. Görünürdü ki, it üzüb qırağa çıxmağa cəhd edir, amma bacarmırdı. Gah batır, gah da üzə çıxırdı. Çox güman, gücü tükənmişdi. Sahillə itin arası uzağı beş metr olardı. Məmməd dərhal, atın belindən kəndiri götürdü.

Məmməd bu yerlərin digər cavanları tək, mahir ovçu idi. Gözlərini açandan, bu yerlərin uşaqları sapandla hədəf vurmaq, kəmənd atmaq, atla yarışmaq kimi oyunlarla yaşayar, böyüyərdilər. Və bu kimi işlərlə ailə dolandırardılar.

Ehtiyatla dizə qədər suya girdi. İt onun bərabərinə çatanda, məharətlə kəməndi fırlayıb atdı. Kən-

dir keçdi itin boğazına. Dartıb çıxartdı. Dal qıçı sınımış, sümük görükürdü. Boz rəngli, bu yerlərə, dağlara məxsus nəhəng gövdəli it idi. Adətən, belə itlər qoyun sürülərini, ya da ki, müəyyən ev-həyət sahəsini qoruyardılar.

İti atın belinə qaldırdı, qucağında tutaraq evə gətirdi. Məmməd iti sağaltdı, hər yerdə soraq etdi, sahibi çıxmadı. Bir neçə ay keçdi, it balaladı. Məmməd özünə bir küçük saxladı, adını qoydu Qaragöz. Qaragözün bir yaşı tamam olmamış, bir payız gecəsi, ana it yoxa çıxdı. Axtarışlar heç bir nəticə vermədi...

* * *

Artıq kəndə çatırdılar. Daxmaların bacalarından cıraq işıqları görünürdü. Qaragöz, gah arxada qalır, gah da güllə tək qabağa qaçır. O dünyada başa düşdüyü, əmrini yerinə yetirdiyi, tabe olduğu bu, yeganə insanın yolunun hər qarışını yoxlayırdı...

3-cü hissə

BƏYDƏMİR OCAĞI

Axşama az qalsa da, günəşin şüaları hələ odlu idi. Sərin sulu Ağ bulağa çatanda Məmməd atı saxladı. Yerə düşdü. Qolu sarıqda olan kiçik oğlunu da düşürdü. Sınıqçının yanına getmişdilər. Dünən qayalıqda ilişib qalmış quzunu düşürmək istəyəndə uşaq sürüşüb yıxılmış, qolunu zədələmişdi. Sınıqçı

dirşəkdə də çıxıq olduğunu dedi. Bircə dəfə dartmaqla qolu saldı öz yerinə. Ağrı bərk olsa belə, uşaq bircə dəfə qışqırdı, sonra dişlərini sıxıb sakitləşdi.

Məmməd doyunca su içdi, bir az oturdular. Sonra "dur, bala", deyərək Məmməd ayağa durdu. Uşağı qaldırıb qoydu atın belinə, özü atın cilovundan tutdu, düşdü qabağa. Bulaqdan aralanıb çıxdılar Açıq talaya. Birdən at fınxırdı, cilovu dartdı. At çox ağıllı at idi, sahibini demək olar ki, tam başa düşürdü və boş yerə heç vaxt narahatçılıq göstərməzdi. Demək, kimsə var. Bu yerlərdə erməni ola bilməzdi. Kəndlərimizin ermənilərə nisbətən əks tərəfi idi. Məmməd dayandı, sakitcə beşatılanı əlinə götürüb hazır vəziyyətdə ətrafa nəzər saldı. Birdən səs gəldi:

-Məmməd, mənəm.

Məmməd səs gələn tərəfə döndü. Səs tanış gələndə, tanımadı. Ona görə də, ehtiyatlı olmaq lazım idi.

-Ay Məmməd, mənəm, Əsgər.

Məmməd tanıdı səs sahibini, tufəngi keçirti yəhərə. Ağaclıqdan yekəpər bir kişi çıxdı. Atasının bacısı rəhmətlik Güləsər xalanın həyat yoldaşı Əsgər kişi idi.

Əsgər kişi qaçaqlıq edirdi. Özü də arandan idi. Bəydəmirilər Çay Rəsullu və Bəydəmirli kəndlərini məskunlaşdırmaqdan əvvəl bir müddət Aranın bir neçə kəndlərində yaşamışdılar, elə o vaxtdan nəsilər arasında qohumluğun, dostluğun bünövrəsi

qoyulmuşdur. Əsgər kişi də həmin nəsillərdən birinin nümayəndəsi idi. Alı kişinin tək qohumu yox, həm də ən yaxın dostlarından biriydi. Qorxu bilməyən, dəmir bədənli, gülər üzlü Məmmədi isə özünün kiçik qardaşı sayırdı.

* * *

Əsgər Alı kişinin qızı Güləsərə evlənəndə Məmməd bığ yeri təzəcə tərləyən yeniyetmə bir oğlan idi. Əsgər toy günü daha yaxşı tanıdı Məmmədi.

Təsvir etdiyimiz dövrlər çox bölgələrdə toylarda "qurşaq tutma" deyilən gülüş yarışları olardı. Çox vaxt, yarış oğlan evi və qız evi tərəfdarları arasında olardı. Bu dəfə Əsgər tərəfdən gələnlər sırasında "Aynalı Pəhləvan" ləqəbli, dağda-aranda gücü ilə tanınmış bir nəfər var idi. Ona "aynalı" deyilməyi çox güman ki, dizlərinə bağladığı qalpaqlarla bağlı olub. "Aynalı" pəhləvan, demək olar ki, qız tərəfdən kim çıxdısa kürəyini qoydu yerə. Adətən, pələng cəldliyi və gücü ilə fərqlənən bəydemirilər dilxor olmuşdular. Alı başa düşdü ki, hamı ona ümid edir və onun çıxışını gözləyirlər. Cavanlığı keçib 40-45 yaşına çatsa da, Alının fəvqəladə gücü ətrafa məlum idi. Onun yalın əli, yumruğu qaya parçası idi. Haraya ensəydi o yerin sonu çatırdı. Onun iki pudluq un, taxıl kisələrini ("çuval" deyirdilər bu kisələrə) asanlıqla qaldıraraq qoyardı arabanın üstünə.

Məmməd atasının meydana çıxmaq istədiyini gören tək keçdi qabağa. Alıdan icazə istədi. İlk əvvəl Alı razı olmadı, Məmməd cavan idi, hələ 20 yaş da yox idi. Kişi dilxorçuluq olacağından ehtiyat edirdi. Məmməd çox yalvardı, axır Alı razı oldu.

Məmməd çıxdı ortaya, tutuşdular. Ayaqlar tir oldu, dizlər yer eşdi. Və... Aynalı pəhləvanın kürəyi endi, dəydi yerə! "Afərin!" səsləri göyə ucaldı.

...Vaxt keçəcək, Məmməd gücü, bacarığı ilə ad qazanacaq. Ermənilərlə savaşa Məmməd hünərlər göstərəcək.

Qıçı sınımış kəlin əvəzinə girəcək boyunduruğa, çuvallarla yüklü arabanı Bəydemirə qaldıracaq. Qurdbasar dərəsini keçəndə onu qəfil yaxalayan ayı ilə əlbəyaxa olacaq, balaca kərki ilə ayını öldürəcək. Vaxt gələcək, Bəydemir nəslinin daha bir igid pəhləvan güclü oğulu, Bəxtiyar Arana-Dağa səs salacaq. Atlını atı qarışıq bir yumruqla yıxacaq. Tonluq dəyirman daşını, daşlar fırlanan vaxt, əli ilə dayandıracaq...

İndi isə, oğlunun bu gözəl qələbəsi ilə fəxr edən

Alı yaxınlaşdı, Məmmədin alından öpdü.

Qayınatası və Məmmədlə fəxr edən Əsgər, Alının Məmmədə o gün dediyi sözü həm də öz ünvanına qəbul etdi.

-Bala, sən cavansan, güclüsən. Haqqa arxa ol, zəiflərə mərhəmət göstər. Qeyrət yolunda qılıncını hazır saxla, can vermək üçün həmişə hazır ol. Sən düşmənlə gülləsindən ölsən, mənə çətin olacaq, mənə ağladacaq. Amma, sağ qalmaq xatirinə qeyrəti tapdalasan mənə zülüm olacaq, ürəyim parçalanacaq biabırılıqdan. Düşməni bağışlama, dostu etibar et. Pənah gətirənə zəmanət ol!..

* * *

Əsgər kişinin qaçaqlıq etməyinsə çox faciəli bir tarixi olub.

Əsgər evləndi. Aradan illər keçdi, bir gün ov zamanı təsadüfən Tiflisdən gəlmiş bir hökumət adamını güllə atıb öldürdüyü üçün 30 yaşlı Əsgəri 9 illiyə Sibirə sürgünə göndərdilər. Əsgərin Salatın adlı 11 yaşlı qızı, 6 yaşlı oğlu qaldı Güləsərin ümüdünə. Alı kişi istədi onları aparsın Bəydemirə, Əsgərin qohumları kişini bu yoldan daşıdırdılar. Uzaq olsa da, Alı kişi ildə bir-iki dəfə baş çəkərdi, gedib - gələnlə də hərtərəfli kömək göstərərdi. Ta ki, Salatının 18 yaşına olana kimi.

Bir gün Əsgərgilin kəndində toy oldu. Salatının bacılıqlarından biri ərə gedirdi. Salatın gündüzdən getmişdi. Axşam toy qurtardı, Salatın gəlmədi. Güləsər axtarsa da, bir xəbər öyrənə bilmədi, çox qorxduğu üçün toyda olan qonaqların biri vasitəsi ilə Bəydemirə - qardaşına xəbər göndərdi. Salatınsa səhər açılarda gəlib çıxdı. Salatının sir-sifəti, palpaltarı elə gündəydi ki, gecənin necə keçdiyini soruşmağa heç bir ehtiyac qalmamışdı. Həmin gün artıq bütün kənd yerli bəylə Salatından danışır. Bir neçə gün keçmişdi, amma Güləsər arvad vahimə içindəydi. Bilirdi nələr olacaq. Nəyəsə ümid edir, əllərini göyə qaldıraraq Allaha yalvarırdı. Salatınsa bir küncdə oturub, səssiz ağlayırdı.

Alı kişi gecə düşəndə gəldi. Ağır addımlarla içəri girdi, bir müddət heykəl tək dayandı. Qəlyan yandırdı, kürə kimi bir-iki dəfə qəlyanı fısıldadı. Gözlərindən qan damırdı. Üzünü çevirdi qapıya, heç kimə baxmayaraq iki kəlmə söz dedi:

-Dur çıx!

Salatın başa düşdü. Durdu, çıxdı çölə.

-Ay Yaradan, bu nə zülümdü, başıma gətirdin?! - Güləsərin üzü qan içindəydi, dırnaqları ilə çırmışdı.

O gecədən Salatını heç kim görmədi. Həmin iradələrdə o bəy də ağır yara aldı, amma ölmədi. Çiyini deşib keçən güllə öldürmədi bəyi. Bir ildən sonra Əsgər gəldi sürgündən. İlk növbədə Bəydəmirə gəldi, Alı kişinin hər iki əlini öpdü, qoydu gözünün üstünə. Qayıtdı Arana. Həmin bəyi və təsadüfən, bəyin yanında olan çar məmurunu güllələdi. O gündən oldu qaçaq. Çox çalışdılar tutmağa, pusu qurdular, cəsus göndərdilər, xeyri olmadı. Əsgər bir neçə düşmən öldürərək, həmişə qələbə ilə çıxdı.

* * *

İndi Əsgər kişi Kərəm tək ad salmasa da, bölgənin hörmətli qaçaqlarından sayılardı. Hətta, hərdən elin-obanın haqqını müdafiə edər, qaçaq üsulu ilə quduran məmurları cəzalandıra bilirdi. Düşmənlər onu nə vaxt bərk sıxışdıranda, tutulmaq təhlükəsi yarananda Əsgər pənah gətirərdi Bəydəmirə və bəydəmirilərə. Deyərdi, gəldim OCAĞA, gəldim dayımgillərə.

Bəydəmirilər həmin illərdə yarımköçəri həyat sürürdülər. Belə ki, həm heyvandarlıq, həm də əkinçiliklə məşğul olurdular. Bəydəmirli və Çay Rəsullu kəndlərinin təbii şəraiti əsl yaylağı xatırlasa da, yaz aylarında binələrə, uca dağların sinəsində yaylaqlara da gedən olurdu. Əsasən, arvad-uşaq bir neçə çobanın müşayiəti ilə payızadək qalardılar yaylaqda.

Buralarda bazar, yaxud, dükən yox idi. Şəhərə də gediş-gəliş az olardı. Buralara hərdən xırda alverçilər gələrdilər. Həmin bu alverçilər buraya mer-meyvə?, çürbəcür xırdavat - parçalar, boyalar və s. mallar gətirir, kartof ilə, buğda-arpa ilə bir-bir, ikiyə-bir dəyişirdilər. Əksər geyim elə burada hazırlanardı. Kişilərin geyimi - çuxalıq, patavalıq, qadın geyimləri yerli sənətkarların məhsulu idi. Ayaqların geyimi ayaqqabıdan çox çarıq olardı.

Dünya xəbərlərini də elə həmin alverçilərdən eşidib, bilərdilər. Erməni-müsəlman davası var, çahan davası gedir - buralara bəzən, iki-üç həftə gec çatardı. Olduqca ağzıbirlik, əl tutmaq buralara xas olan adi bir iş idi.

Bu sıldırım dərələr, çətin keçilən sıx meşəli yamaclar əsl qaçaq yuvası idi. Təbiət elə mövqe yaratmışdı ki, buraya pənah gətirən kim olursa olsun, bu zirvələrə bir dəfə göz dolandıran kimi ürəyinə sakitlik yayılardı, arxayınçılıq hissi dolardı qəlbinə. Dedi sözün qiymətini bilən, dediyinə əməl edən, sözü deməmişdən əvvəl fikirləşən, saf-çürük edən

Bəydəmir sakinlərinə kim pənah gətirsəydi, peşiman olmazdı. Bəydəmirilərin verdiyi zəmanət dövlətin zəmanətindən geri deyildi. Bir sözlə, Bəydəmirliyə ətraf bölgənin "OCAQ" deməyi həqiqətdən çox da uzaq deyildi. Ətraf bölgələrdə Bəydəmirilərlə hamı gözəl münasibət quraraq onların marağını nəzərə alardılar.

Bir dəfə Alı kişinin oğullarından biri - Yusif Arandan araba ilə gayıdirmış. Düşür gecəyə, yolda, meşədə gecələməli olur. Yatan vaxt kimlərsə basqın edir, arabada olan nə varsa aparır. Yusif gəlir Bəydəmirə, qardaşları Həsən, Qulu, Paşa dəstə düzəldib gəlirlər Arana tərəf, basqınçıları ayırd etməyə. Axtarırlar, bir şey çıxmır. Yerli bəy deyir ki, siz qayıdın, biz çalışırıq, tapırıq günahkarları. Qayıdırlar evə. Aradan üç-dörd gün keçmir ki, Düz Rəsulluya -Yusif Düz Rəsulluda yaşayırdı - Yusifin qarısına atlılar gəlir, itmiş malları qaytarırlar, əlavə xeyli gözəl hədiyyələr verirlər, günahkarların cəzalandığına and içirlər, Bəydəmir camatından dönə-dönə üsür istəyirlər...

...Əsgər indi, özü bölgədə olduqca məşhur olan yerli qaçaqlarla da qardaşlaşmışdır. Neçə dəfə bir-birlərinə simsar olmuşlar, çətin anlarda bir-birinə arxa-kömək idilər.

-Hə, qardaş, bir xəbər gələncən, beş-altı gün qonağıyam Bəydəmir Ocağının.

-Həmişə qapımız açıqdır!

Kəndə çatanda artıq qaranlıq düşmüşdü.

* * *

Çar hökuməti bir il qabaq yıxılmış və hakimiyyət dəyişmiş olsa da buralar tam qarışıqlıq içindəydi. Erməni - müsəlman iğtişaları hərdən səngisə də, gah orada, gah burada baş qaldırır, neçə ölümə, itgiyə səbəb olurdu. Bəzən elə döyüşlər olurdu ki, heç də 1905-1907-ci illərin döyüşlərindən geri qalmırdı. 1905-ci illərin davasında Şınıx əhalisinin itgisi çox oldu. İtgilərin əsas səbəblərindən biri Şınıxdərə əhalisinin bir dəstəyə çevrilə bilməməsi, pərakəndəlik oldu. Tayfalar arası narazılıq, hansısa inciklik qanlı-qadalı bir zamanda unudula bilmədi, Bəydəmirli-Çay Rəsullu bir dəstə, Zamanlı ayrı, Göyəlli ayrı, Düz Rəsullu ayrı, digər kəndlər də elə. Vahid mərkəzin olmamağı ucundan bir dəstə döyüşəndə, digəri öz işində-gücündəydi. İyirminci əsrdəki kiçik Şınıqdərədəki bu hal on doqquzuncu əsrdə on beş-iyirmi xanlıqdan ibarət olan, şimaldan və cənubdan gələn zərbələr altında parçalanan böyük Azərbaycanın kiçik bir surəti idi.

Oktyabrın son günü Qoşadəyirman deyilən yerdə hər iki tərəfdən nümayəndələr yığıldı. Çox danışdılar, sülhün, əmin-amanlığın vacibliyini dedilər, ayrılıb gedən kimi yenə daşnaqlar terrorlarından əl çəkmədilər. Bundan əvvəl də Qəza başçıları bir-iki dəfə hər iki tərəflə görüşlər keçirsələr də, nəticəsi olmamışdı.

Noyabrda ermənilər növbəti vəhşiliklər törətdilər ki, bu da sakitləşməyə başlayan ətraf rayonları yenə çaxnaşmaya saldı. Şəmşəddin ermənilərindən ibarət olan bir dəstə Qoşada, Tağlarda dağıntılar törətmişdi, mal-qaranı aparmış və bir neçə ev yandıraraq dörd nəfər də girov götürmüşdürlər.

Bu zaman Şınıx camaatı Başkəndə böyük hücum təşkil etdi. Döyüşlərdə Şınıx camaatı axır ki, vahid dəstə yarada bildi. Kəndi tam dağıdıb yerlə yeksan etmək mümkün olmasa da, çoxsaylı erməni öldürüldü, kəndin xeyli hissəsi yandırılıb yerlə yeksan oldu. Kəndin dörd tərəfi ermənilərin ot-ələf və əkinçilik yerləri idi. Ermənilərin biçib yığıqları yüzdən çox ot tayalarına od vurub yandırdılar.

Noyabrın sonu səhərə yaxın Çəmbərəkəndən kömək almış ermənilər Əyri Yoldan üzə aşağı hücum çəkərək Şınığın içərilərinə tərəf yerimək istədilər. Onlar ümid etdilər ki, sübh tezdən müsəlmanlar yarırlar, ya yuxulu olacaqlar ki, onları qırmaq da asan olacaq. Amma bu plan baş tutmadı, sübh namazına oyanan insanlar meşəliklərdən enən erməniləri görərək səs-küy saldılar. Camaat hazır idi belə görüşə. O dəqiqə silahlar səsləndi. Çay aşağı atlı qasid xəbər apardı və bu xəbər ildırım sürəti ilə bütün Şınığa yayıldı. Hamı səfərbər oldu. Məmməd də birincilər sırasında idi. Ermənilərdən bir neçə nəfər öldürüldü və ərazidən qovuldular. Məmmədin bu döyüşdə göstərdiyi şücaət bütün Şınıxdərəyə yayıldı. Ən başlıcası isə Məmməd iki silahdaşı ilə Çəmbərəkəndəki çox nüfuzlu erməni koxasının oğlu qarışıq üç nəfər daşnağı əsir götürdü. Bir qədər sonra ermənilərdən həmin koxanın oğlunu dəyişmək xahişi gəldi. Ermənilər iki nəfər Ardanişdan və dörd nəfər Tağlardan götürdükləri girovları qaytardılar. Şınıxlılarsa koxanın oğlunu qaytardılar.

Son döyüşlərdə döyüşənlər sırasında çox böyük cəsarət və qəhrəmanlıqla vuruşan Anadolu türkü də vardı. Şınıxlılar heç vaxt unutmazlar rəhmətlik Hümbət babanın həmin türk barədə hörmətlə və həvəslə söylədiklərini. Uşaqlıq və yeniyetməliyi həmin qanlı-qadali illərə düşən Hümbət baba, yerə uzanaraq tufəngin lülə tərəfindən kəməri ayağına keçirərək nişan alan, erməniləri quş tək ovlayan,

gülləsi boşa çıxmayan atıcı türk barədə həvəslə danışardı.

Bununla da bu bölgədə döyüşlər səngidi. Amma erməni terroru dayanmadı, xırda hücumlar təkrarlanırdı. Keçən yolçulara basqınlıq, güllə atmaq kimi hadisələr tez-tez olurdu.

4-cü hissə

İTƏ ETİBAR ET, TUFƏNGİ YERƏ QOYMA...

Üfük süd kimi ağardı, nəhayət, tam işıqlaşdı. Qabaq tərəfdən olduqca sərin, lakin adamın bədəni ni üşüdən səhər küləyi gəlib keçdi. Neçə gün qızılgildə qonaq qalan Məmməd səhər qaranlığında at belindəydi. Artıq Saratovka arxada qalmışdı. Sıx meşə ilə əhatə olunmuş iki yol ayrıcı olan Təpəliyə gəlib çatmışdı. Sağa Göyəbaxana, düzünə isə, Bəydəmir elinə gedirdi. Düzünə gedən yol həmişə təhlükə altında idi. Göyəbaxanla getmək yolu təhlükəsiz, amma iki-üç dəfə uzaq idi. Son beş-on ildə erməni-müsəlman davası getdiyinə görə tənha yolçular, adətən, təhlükəsiz Göyəbaxan yolunu seçirdilər. Məmməd heç fikirləşmədən atı düzünə gedən yola saldı. Çox keçmişdi bu yolu tənha. Bu yolda bircə dəfə, bir neçə il qabaq, ölümlə üzləşmişdi. Amma saysız-hesabsız səfərləri təhlükəsiz və sakit keçmişdi. Ehtiyatlı idi, indi dava da qurtarmışdı. Hələ bu yerlərdə izi-tozu olmasa da, Bakıda Şura deyilən hökumət qurulmuşdu. Millətlərin dostluğunu elan etsələr də, vəziyyət dostluqdan çox uzaq idi.

Çöpçü Dərəsini keçmişdi, qabaq meşəliyə yüz-yüz əlli metr qalmış, dərənin yuxarısında, yolun iki tərəflə sıxılan döngəsini döngən anda iki atlı ilə üz-üzə gəldi. Hər iki atlı üçün bu görüş gözlənilməz oldu. İki güllə açıldı eyni vaxtda. Atlar diksinib kənara tullandılar. Hansısa kiçik bir an ərzində atlı əyildi, üzü üstə yapışdı ata, siyrilib yıxıldı yerə. Məmmədin sol çiyini kəskin ağrı götürdü. Bir saniyə bəs eylədi bu dağlar qartalına ki, vəziyyəti safçürük etsin, qərar qəbul etsin. Tufəng keçdi yəhərə, xəncər göydə parıldamağı ilə ikinci atlının başının üstünü almağı bir oldu. Və ...xəncər havadan asılı qaldı. Atlı qadın idi, hələ bu azmış kimi, atın tərkində bir qız uşağı oturmuş, arxadan qadını qucaqlamışdı. Hadisələr elə tez baş vermişdi ki, qadın tam keyləşmiş və heykələ dönmüşdü. Uşaq qışqırdı və bu qışqırıq qadını bu dünyaya qaytardı. Yerə yıxı-

lan ölməmişdi. Ağır yaralanmışdı. Məmməd atı bir addım kənara sürdü. Qadın başa düşdü ki, Məmmədin nə onunla, nə də uşaqla işi yoxdu. Məmməd atı qəfil dəhmərlədi. At baş alıb getdi.

Atını heç iki yüz metr də sürməmişdi ki, sol tərəfdən səs eşitdi. Üç atlı dik qalxan döşlə meşəyə tərəf çapırdılar. Bu çığır Başkənddən gəlirdi, onlar bir-iki saniyə qadınla yaralının yanında ayaq saxladılar, sonra atları çevirib Məmmədin təqibinə başladılar. Məmməd çevirdi atın başını sağa, meşəyə tərəf. Bir göz qırpımında girdi meşəyə. Girişdə başının üstündən bir güllə vızılıyla keçib dəydi budağa, yarpaqlar töküldü yerə. Sıx, keçilməz meşələr bu dağları-düzləri basılmaz səngərə çevirmişdi. Bu sıx meşədə çığır yoxsa at sürmək çətin məsələdir. Yerdən bir azca hündür qol-budaqlar, köklü-köməcli yıxılmış ağaclar piyada üçün də çətinliklər yaradırdı.

Bir az dərinlikdə yoğun qoca palıd ağacı bitmişdi. Sakitcə atı çəkdi palıdın arxasına. Yaradan axan qanı dayandıra bilməsə, vəziyyəti ağır olacaqdı. Səlminin yol üçün yığıdığı yemək torbasını yerə boşaltdı, bir təhər dişi ilə çırdı və çuxanın altından soxdu güllə dəyən yerə. Yara bərk ağrısı da, öldürücü deyildi. Rahatlıq olsaydı təmizləyib sarımaq çox asan idi. Birtəhər, bacardığı tək yaranı sarıdı. Ermənilərin kəndi yaxın idi. Onlar çoxalacaqdılar. Məmməd bunu yaxşı bilirdi və ona görə bu meşə parçasını tərək etməli, nəyin bahasına olur, olsun Dikdaşı o üzə aşmalıydı. Atı yedəklədi, ehtiyatla meşənin yuxarı Dikdaşa dirənən tərəfinə tərəf yaxınlaşmağa başladı. Əsən küləyin səsi, yarpaqların xışıltısı hər iki tərəfə diqqətli olmağa mane olurdu. Meşənin kənarına çatdı. Bir dəqiqə dayandı, dinlədi ətrafı, astaca mindi ata və güllə tək çapdı üzü yoxuşa, daşlı-çınqıllı yola. Dərhal düşdü güllə yağışına. Buna baxmayaraq, özünü çatdırdı Dikdaşın zirvəsində səngərə oxşayan bir koma qayalıqlara. Artıq, iki yerdən yara almışdı. Amma, buradan ellər görünürdü, qoluna qüvvə, ürəyinə dəhmər gəldi. Heç yerə getməmək fikrinə düşdü. Burada onu heç kim məğlub edə bilməzdi. Üzünü çevirdi onu təqib edənlərə. Başladı atışmağa. Düşmənlər aşağıda kol-kosların, qaya parçalarının arxasında gizlənməmişdilər. Bir az keçmişdi, onun atdığı gülləyə ikicə tufəng cavab verirdi. Daha az sonra bir tufəngin də səsi kəsildi. İki düşmən cəsədi yuxarıdan görünürdü. Bir-iki güllə atıldı, indi atəş tam kəsildi. Bircə əngəl iş vardı ki, patrondaş boşalardı. Məmməd ehtiyatla aşağı meşəliyə boyladı. Üçüncü gözə dəy-

mirdi, atəş də açmırdı. Düşmən yerini dəyişmişdi, bəlkə də, arxa tərəfə keçmişdi. Məmməd də yerini dəyişmək fikrinə düşdü. Dikdən beş-on addım aralı mövqə tutdu. Buradan tərəfin arxa tərəfini görmək mümkün idi. Və çox vaxtında etdi, atı təzəcə yatırtmışdı ki, tərəfin arxa tərəfində, yemşənlikdə şaqqıltı gəldi. Xeyli gözlədi Məmməd, bacarırdı gözləməyi. Ağacların arasında iməkləyən düşməni görməyi ilə güllənin açılmağı bir oldu. Sürünən bircə anlıq dayandı dizləri üstə və böyrü üstə düşdü. Məmməd gözəl atıcı idi, gülləsi heç vaxt boşə çıxmazdı. Bilirdi ki, yemşənlikdəki düşmən də o biri iki yoldaşı tək öldürülüb. Ölməsə də, ən azından ağır yaralıdır. Məmməd yenə xeyli dinlədi ətrafı, arxayın olan tək, yığışdı.

Getmək lazım idi. Başkənd yaxınlıqdaydı, yenə gələn ola bilirdi. Ata mindi. Yaralı bədəninə sıxan patrondaşda qalan üç gülləni əlinə götürdü, patrondaşı yerə tulladı, qayalıqdan atı mahmızlayıb yola döndərdi və həmin dəqiqə kürəyində ocaq yandı, başı ağırlaşdı. Güclü bir əl gözlərini qapadı, həmin güc Məmmədi apardı uzaqlara, güllü-çiçəkli Bəydemir Ocağına, Qızxanımı gördü, uşaqlarıyla görüldü: Mayıl, Banı, Səlmi, Əvzər, Abdulla, Salman, Hürü, Əziz. Bir az da yol getdi, keçdi gənc Məmmədin yanına. Amma, orada dayanmayıb yol etdi, körpə Məmmədi gördü, oradan da keçib getdi daha xoş, dərdsiz, qəmsiz bir dünyaya...

* * *

Artıq, axşam düşürdü. Batmağa hazırlaşan günəşin şüaları heç nə olmamış kimi şırıldaya-şırıldaya axan Yarpızlı bulağın suyunda oynayır, suya cürbəcür rənglər verirdi. Yarpızların ətri ətrafı götürmüşdü. Bulağın qırağında dayanan atlının sağ ayaq tərəfindən sızılaraq axan mayedən ikinci bir gölməçə də yaranmışdı. Qırmızı rəngli, qızılı rəngli. Bu gölməçə böyüyür, böyüdükcə şırıltı ilə axan bulağın suyuna qarışmağa can atır, sanki, nəyinsə izini itirmək istəyirdi. Atlı atın boynunu qucaqlamışdı. At bilirdi ki, sahibi həmişə bu bulaqda düşər, əl-üzünü yuyar, Göy daşın üstündə bir az oturur, durub bir-iki qurtum su içər, sonra yoluna davam edərdi. Amma, indi at nə qədər gözləsə də, sahibi düşmədi atdan. Sahibinin susduğunu və sükutun uzun çəkdiyini görən at bir neçə dəfə finxırdı, hündürdən kişnədi, sanki, kimi isə köməyə çağırırdı. İkinci dəfə kişnəyib yola düşdü.

...Məmmədi elliklə dəfn etdilər. Bir həftə tamamında, Məmmədin yeddisi günü Qızxanım da tərək etdi bu dünyanı...